

УДК 539.548:388

© 2010

*Писаренко В.В., кандидат економічних наук
Полтавська державна аграрна академія*

ЗОНАЛЬНІ БАЛАНСИ ВИРОБНИЦТВА Й СПОЖИВАННЯ ОВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Рецензент – доктор економічних наук, професор В.Я. Плаксієнко

Формування АПК і особливості його територіальної організації залежать від сукупної дії природно-і суспільно-географічних факторів. Водночас кожен фактор окремо впливає на формування АПК у певному напрямі. В статті наведено аналіз регіонального виробництва та споживання основних овочевих культур, побудована карта обсягів виробництва в структурі, розроблено підходи побудови оптимальних структур посівних площ овочевих культур із урахуванням агрокліматичної зони.

Пропонується використовувати баланси виробництва для оптимізації транспортних міжрегіональних перевезень овочів.

Ключові слова: овочевий ринок, регіон, спеціалізація, баланс виробництва.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України завжди був і залишається нині однією з основних ланок її господарського розвитку, важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень. Україна здавна виділялась як потужний виробник сільськогосподарської продукції, маючи значні переваги в територіальному поділі праці завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам, зокрема найкращими у світі чорноземам, багатому землеробському досвіду та виробничим навичкам населення, вигідному економіко-географічному розташуванню щодо ринків збуту.

Для сільськогосподарського виробництва характерні певні закономірності розміщення на території країни. Вони зумовлені насамперед відмінностями земельних та агрокліматичних ресурсів, природних умов у різних її частинах. Різну спеціалізацію сільського господарства визначають також економічні й соціальні чинники. Це, передусім, потреби населення та окремих галузей господарського комплексу у сільськогосподарській продукції, географічне положення переробних промислових підприємств, забезпеченість території трудовими ресурсами, наявність розвинутих транспортних шляхів.

Формування АПК і особливості його територіальної організації залежать від сукупної дії природно- і суспільно-географічних факторів.

Водночас кожен фактор зокрема впливає на формування АПК у певному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких висвітлюється дане питання. Вирішенню теоретичних і практичних проблем управління аграрним виробництвом та питанням формування економічно-збалансованої економіки свої праці присвятили Д.Ф. Крисанов, Л.Г. Мельник, А.М. Третяк, В.М. Трегобчук, О.М. Царенко, М. Янків. Питання розробки інструментарію, методів і розвитку агропромислового виробництва в цілому знайшли відображення в працях П.Т. Саблука, В.Г. Андрійчука, О.В. Крисально-го, Г.М. Підлісецького, а овочевого ринку зокрема – у роботах І.Г. Кириленко, П.П. Макаренка, В.І. Криворучко, Р.В. Левкіної, О.В. Мукова, Рудь В.П. Проте вивчення питань формування зональних балансів овочевої продукції з урахуванням комплексу регіональних факторів залишилися недостатньо дослідженими.

Мета дослідження. Враховуючи важливість продукції овочівництва в реалізації державної політики продовольчої безпеки та господарське значення для забезпечення прибутковості аграрних підприємств різних організаційно-правових форм, метою даної статті є аналіз стану галузі та розробка підґрунтя для ефективних міжрегіональних поставок овочів.

Результат дослідження. Для формування АПК України досить суттєве значення мають природно-географічні фактори, особливо для розміщення й спеціалізації сільського господарства. Під впливом природних умов формується територіальна структура АПК України.

З-поміж природно-кліматичних факторів найважливіше значення мають агрокліматичні, ґрунтові та водні ресурси. Агрокліматичні ресурси характеризують ступінь забезпечення сільськогосподарських культур теплом і вологою. Для України характерна зональність у розподілі тепла і вологи.

Національний овочевий ринок розглядається як складна, відкрита та динамічна сукупність регіональних овочевих ринків, структурна будова яко-

го визначається продуктивним, функціональним і територіальним підходами. Територіальний підхід до структури овочевого ринку є результатом поділу праці в межах адміністративно-територіальних утворень та регіональної спеціалізації. Інтенсивність інтеграційних процесів у різних регіонах України неоднакова, і ця обставина суттєво впливає на рівень продуктивності аграрного виробництва в цілому та зокрема овочів у регіоні.

Під овочевими культурами в Україні зайнято 0,5 млн. га, що становить 1,5% усієї посівної площі. Валовий збір овочів – 7-8 млн. тонн. Усі вони мають різні вимоги щодо екологічних умов їх вирощування. Овочі – малотранспортабельна продукція. Саме це значною мірою визначає територіальну організацію їх виробництва. Великі спеціалізовані господарства з вирощування овочів розміщені навколо Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська, Запоріжжя, промислових центрів Донбасу, а також Одеси, Херсона, Миколаєва та АР Крим. Решта овочів вирощується в спеціалізованих зональних районах, природно-економічні умови яких сприяють розвитку тих чи інших овочевих культур.

В овочівництві, як найбільш трудомісткій галузі сільськогосподарського виробництва, цим потребам повинна відповідати раціональна концентрація виробництва. Безпосередньо раціональному розміщенню виробничих сил в овочевих господарствах відповідає зональна спеціалізація, коли відбувається чітка спеціалізація конкретних регіонів по тих видах продукції, виробництво яких дозволило б використовувати сприятливі зональні ґрунтово-кліматичні й економічні умови, адже територіальний поділ праці має безпосередній вплив на підвищення економічної ефективності розвитку агропромислового комплексу.

Під територіально-функціональною структурою АПК розуміють сукупність взаємопов'язаних територіальних частин. В межах України виділяються зональні АПК, що сформувались на базі трьох основних сільськогосподарських зон з відповідною спеціалізацією сільського господар-

ства та підприємств переробної промисловості і виробничої інфраструктури – Поліський АПК, Лісостеповий АПК, Степовий АПК, а також АПК гірських і передгірських районів Карпат і Криму та приміські АПК.

При зональній спеціалізації АПК велике значення має вибір відповідних сільськогосподарських культур, які повинні максимально використовувати родючість ґрунту та інші умови даної території, тобто бути високоврожайними, а також поєднуватись з іншими галузями АПК.

Слід зазначити, що виробництво овочів за 2006-2009 рр., порівняно з 1990 р. та попереднім періодом поступово переміщується із зони Степу та Лісостепу у Полісся і Карпати (табл. 1).

Таке переміщення викликане, перш за все, переміщенням виробництва окремих культур у ці зони. Дана ситуація на овочевому ринку України спричинена глибокою економічною кризою, яка вразила не тільки сільське господарство, а й інші галузі народногосподарського комплексу, внаслідок чого основна маса споживачів стала неплатоспроможна. Важливий вплив має також порушення системи заготівель у країні.

Подальший аналіз виробництва окремих видів овочевих культур із розрахунку на душу населення за окремі періоди (1990-1999 рр. та 2000-2009 рр.) надасть можливість простежити зміни цього показника за досліджувані періоди в окремих природно-кліматичних зонах і згрупувати їх за рейтинговим принципом (табл. 2).

За виробництвом капусти до складу Степу входять дев'ять областей із населенням 21,3 млн. чол. У цьому регіоні в середньому вироблялося у 1990-1999 рр. 344 тис. тонн капусти, що з розрахунку на одну особу становить 15,5 кг, або близько 50% від норми споживання. До зони Лісостепу входять дев'ять областей із населенням 16,7 млн. чол., де на сьогодні виробляється 497,4 тис. тонн капусти; на одну особу – 29,8 кг (табл. 2), або 102,8% від норми споживання, що на 32% більше порівняно з трьома попередніми роками.

1. Виробництво овочів по природно-кліматичних зонах (усі категорії господарств, тис. т), 1990-2009 рр.

Зона	1990 р.	У середньому					2006-2009 рр., у % до	
		1991-1993	1994-1996	1997-2000	2001-2005	2006-2009	1990	2001-2005
Степу	3332,9	2838	2649,9	2254,4	3117,7	2977,4	89,3	95,5
Лісостепу	2130,0	1977,0	1896,7	1825,5	2110,6	2215,9	104,0	105,0
Полісся	739,2	698,6	795,1	884,7	951,2	1226,9	166,0	129,0
Карпати	214,1	178,3	187,8	263,4	347,8	414,9	193,8	119,3
Всього	6416	5692	5529,5	5228,0	6527,3	6835,1	106,5	104,7

Джерело: дані Державного комітету статистики України ф. 50 с. г., власні розрахунки

2. Розміри території, густина населення та зони (сегменти) виробництва овочів в Україні (в середньому за 1990-2009 рр.)

Природно-кліматичні зони	Кількість областей	Територія, тис. км ²	Чисельність населення, тис. чол. (у середньому)		Фонд виробництва					
			1990 - 1999 рр. середнє	2000 - 2009 рр. середнє	Всього, тис. тонн (у середньому)		З розрахунку на душу населення, кг (у середньому)		До норми споживання, % (у середньому)	
					1990 - 1999 рр.	2000 - 2009 рр.	1990 - 1999 рр.	2000 - 2009 рр.	1990 - 1999 рр.	2000 - 2009 рр.
Капуста										
Степ I	9	250,2	22225,9	21276,4	344,0	553,0	15,5	26,2	53,4	90,4
Лісостеп II	9	202,9	17385,1	16681,2	356,8	497,4	20,5	29,8	70,8	102,8
Полісся III	5	123,8	7731,8	7409,0	238,5	343,1	30,8	46,3	106,4	159,7
Карпати IV	2	26,7	2748,1	2633,4	73,4	142,7	27,0	54,2	93,2	186,9
Україна	25	603,8	50090,9	48000,0	1013,6	1541,2	20,2	32,1	69,8	110,7
Огірок										
Полісся I	5	123,8	7731,8	7409,0	206,8	217,5	9,3	10,2	93,0	102,0
Степ II	9	202,9	22225,9	21276,4	89,1	84,1	11,5	11,4	115,0	114,0
Карпати III	2	26,7	2748,1	2633,4	12,5	31,4	4,5	11,9	45,0	119,0
Лісостеп IV	9	250,2	17385,1	16681,2	111,0	234,2	6,4	14,0	64,0	140,0
Україна	25	603,8	50090,9	48000,0	419,4	567,2	8,4	11,8	84,0	118,0
Помідор										
Полісся I	5	123,8	7731,8	7409,0	36,4	40,5	4,7	5,5	12,1	14,1
Карпати II	2	26,7	2748,1	2633,4	17,7	36,9	6,4	14,0	16,4	35,9
Лісостеп III	9	202,9	17385,1	16681,2	211,3	235,2	12,2	14,1	31,3	36,2
Степ IV	9	250,2	22225,9	21276,4	605,4	800,5	27,2	37,6	69,7	96,4
Україна	25	603,8	50090,9	48000,0	870,8	1113,1	17,4	23,2	44,6	59,6
Цибуля ріпчаста										
Карпати I	2	26,7	2748,1	2633,4	11,9	18,5	4,3	7,0	48,1	77,8
Полісся II	5	123,8	7731,8	7409,0	62,8	67,6	8,1	9,1	90,2	101,4
Лісостеп III	9	202,9	17385,1	16681,2	147,6	186,8	8,5	11,2	94,3	124,4
Степ IV	9	250,2	22225,9	21276,4	239,4	263,3	10,8	12,4	119,7	137,5
Україна	25	603,8	50090,9	48000,0	461,7	536,2	9,2	11,2	102,4	124,1
Буряк столовий										
Степ I	9	202,9	17385,1	16681,2	154,8	159,8	6,9	7,5	69,0	75,0
Лісостеп II	9	250,2	22225,9	21276,4	196,0	216,9	11,3	13,0	113,0	130,0
Карпати III	2	26,7	2748,1	2633,4	24,9	36,4	9,1	13,8	91,0	138,0
Полісся IV	5	123,8	7731,8	7409,0	121,8	144,4	15,8	19,5	158,0	195,0
Україна	25	603,8	50090,9	48000,0	497,5	557,5	9,9	11,6	99,0	116,0
Морква столова										
Степ I	9	202,9	17385,1	16681,2	116,1	128,2	5,2	6,0	58,0	66,9
Карпати II	2	26,7	2748,1	2633,4	14,9	21,6	5,4	8,2	60,2	91,1
Лісостеп III	9	250,2	22225,9	21276,4	159,2	205,2	9,2	12,3	101,7	136,7
Полісся IV	5	123,8	7731,8	7409,0	90,8	128,9	11,7	17,3	130,5	191,8
Україна	25	603,8	50090,9	48000,0	381,0	482,9	7,6	10,1	84,5	111,8

Джерело: дані Державного комітету статистики України [1, 2].

До третьої зони Полісся за рівнем виробництва капусти 46,3 кг на одну людину належать п'ять областей з територією 123,8 тис. км², на якій проживає 7,7 млн. чол. У регіоні виробляється 343,1 тис. тонн капусти, і він повністю за-

безпечений цим продуктом харчування. До четвертої зони Карпат належать дві області з населенням 2,7 млн. чол. Тут виробляється 142,7 тис. тонн капусти, на 1 особу – 54,2 кг (табл. 2), або у 1,9 разу вище від норми споживання.

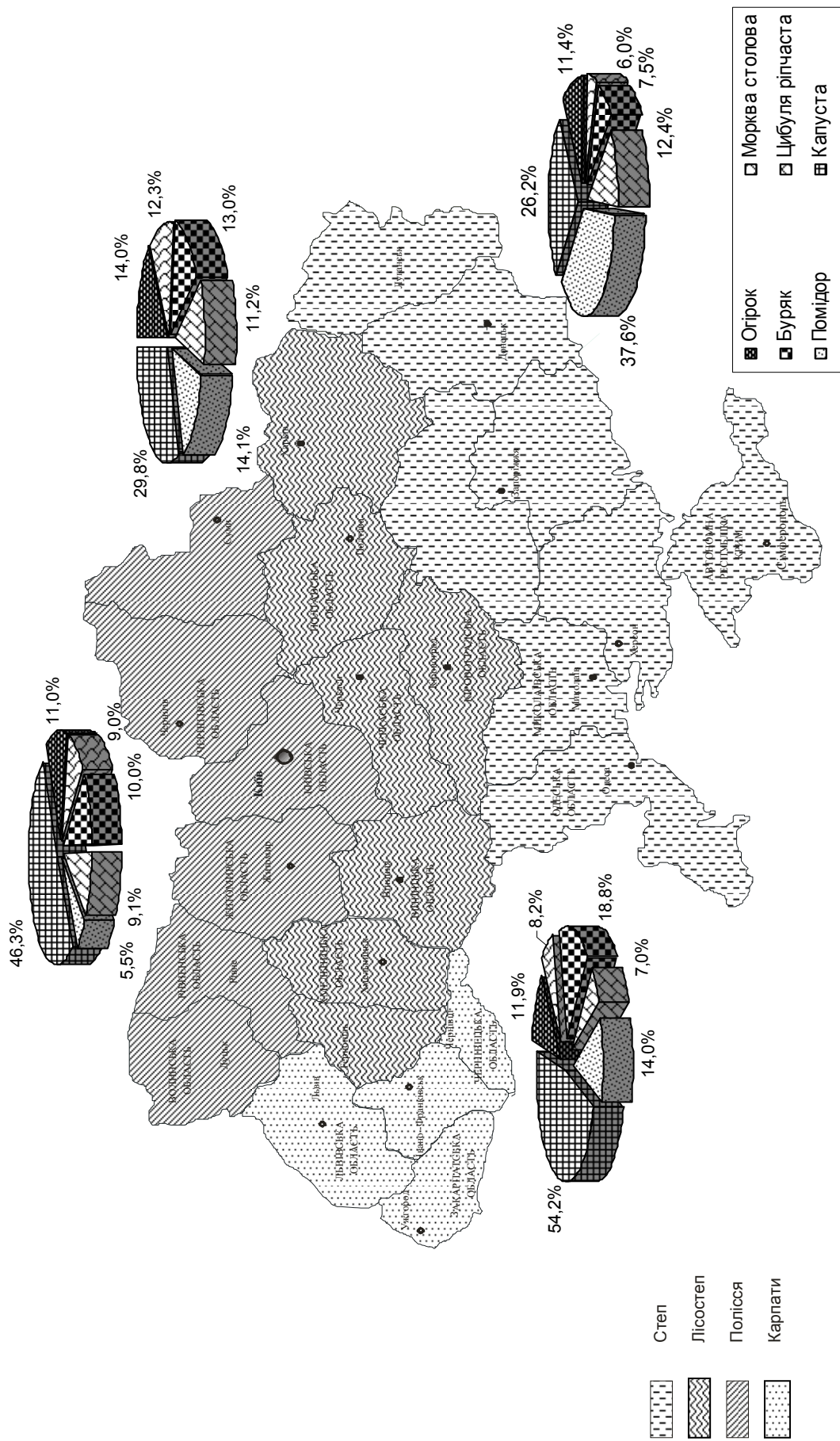


Рис. Виробництво овочів по природно-кліматичним зонам України у розрахунку на душу населення (2000-2009 рр.), кг

Щодо рівня виробництва томатів, то до першої групи (5,5 кг) входять п'ять областей зони Полісся. У цьому регіоні в середньому за 2000-2009 рр. вироблялося 40,5 тис. тонн томатів, або 14,1% від норми споживання, тому їх завозять із Степу і Лісостепу. До другої зони ринку за рівнем виробництва томатів належать дві області зони Карпат. Тут вироблялося 36,9 тис. тонн томатів, що становить 14,0 кг на душу населення.

До третьої зони ринку томатів входять дев'ять областей зони Лісостепу, де вироблялося 235,2 тис. тонн томатів, а в розрахунку на душу населення – 14,1 кг, або 35,9% від норми споживання. Четверта зона виробництва томатів – дев'ять областей Степу, де вирощувалося 800,5 тис. тонн томатів, або 37,6 кг на одну особу при нормі 39 кг. У цілому ж по Україні на одну людину виробляється 23,2 кг томатів, або 59,6% від повної норми. Це найнижчий показник з основних овочевих культур.

Далі розглянемо ринок моркви по окремих зонах виробництва. Перша – зона Степу – 6,0 кг на людину, а це 66,9% від норми (9 кг). Друга – дев'ять областей зони Лісостепу. Цей регіон – один із найсприятливіших для вирощування коренеплодів. Тут вирощується 205,2 тис. тонн моркви (12,3 кг на душу населення), або 136,7% від норми споживання. Третя зона – з рівнем виробництва моркви 8,2 кг, – до якої належать дві області Карпат, виробляється 21,6 тис. тонн моркви, що становить 91,1% від норми споживання. Четверта – з рівнем виробництва 17,3 кг, – до якої належать п'ять областей зони Полісся, вирощується 127,9 тис. тонн моркви. Дана зона найсприятливіша для виробництва коренеплодів. Так, середня урожайність моркви в Україні становить 110 ц/га, у зоні Степу, яка належить до першої зони, – 90 ц/га, а в Поліссі – 238,2 ц/га.

Ринок столових буряків аналогічний ринку моркви. Так, до першої зони належать дев'ять областей зони Степу, де вирощується 159,8 тис. тонн столових буряків (7,5 кг на одну особу), або 70% від норми споживання. Друга охоплює дев'ять областей зони Лісостепу, де вирощується 216,9 тис. тонн столових буряків, 13,0 кг із роз-

рахунку на одного жителя, або 130% від норми споживання. До складу третьої зони входять дві області зони Карпат. Тут вирощується 36,4 тис. тонн буряків столових, або 13,8 кг із розрахунку на душу населення.

Впродовж 1990-2009 рр. по природно-економічних зонах відбувалися значні зміни у співвідношенні виробництва окремих овочевих культур, а отже, внаслідок цього й співвідношення зон у загальних обсягах виробництва по Україні. У 1990 р. на овочевий ринок України надходило: капусти – 21%, проти 24 (2009 р.), помідорів 17 – проти 18, коренеплодів – 15% проти 17, цибулі – 7 проти 8% та гарбузових 19 проти 31%, тобто їх питома вага у структурі виробництва овочів зросла на 12%.

Висновки. Фактор природних умов має особливо суттєве значення для ефективного ведення овочівництва. Тому, саме з урахуванням цієї обставини, й пропонується шукати оптимальні структури посівних площ і визначати можливість періодичного заміщення однієї й тієї ж ділянки кожною з високоприбуткових культур із застосуванням чи без нього ґрунтово- й водоохоронних заходів.

Важливе значення має державне відстеження регіонального поєднання ринкового саморегулювання та здійснення впливу на економічні процеси на цих рівнях. Така теза, з одного боку, тісно пов'язується з питаннями оптимізації структури посівних площ, та (як наслідок) структури валових зборів й розглядається як найважливіша проблема розвитку ефективності формування сільськогосподарського ринку. До того ж, в оптимізації структури посівних площ необхідно також обов'язково враховувати можливість найбільш вдалого розміщення їх у сівзміні в конкретному регіоні.

При визначенні підходів оптимізації структури виробництва овочевих культур слід враховувати як загальноекономічну ситуацію в країні, так і ситуація безпосередньо в агропромисловому комплексі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Особливості концентрації та спеціалізації в овочівництві. Рудь В.П // Економіка АПК. – 2001. – №5.
2. Яковенко К.І., Рудь В.П. Особливості розвитку

товарного овочівництва в умовах перехідної економіки // Економіка АПК, 2001. – №2. – С. 90-94.